

علوم اسلامی و انسانی دیجیتال پیشینه، وضعیت و راهکارهای توسعه

گفت‌وگو با دبیر علمی اولین همایش ملی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال
حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر اکبر راشدی‌نیا

اشاره

نخستین همایش ملی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال با میزبانی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و نیز مشارکت دانشگاه‌ها، نهادها، مراکز و مؤسسات علمی و تحقیقاتی در شهر مقدس قم برگزار شد. در همین راستا، گفت‌وگویی را با رئیس پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دیجیتال نور و دبیر اجرایی این همایش ملی آماده نموده‌ایم که از نظر شما خوانندگان محترم می‌گذرد.

در این گفت‌وگو به بیان موضوعات مهمی همچون: ضرورت تأسیس پژوهشکده نور، هدف از برگزاری همایش، سطح مشارکت مراکز و مؤسسات علمی و پژوهشی کشور، و نیز محورها و موضوعات اصلی همایش ملی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال، پرداخته شده است که امید است مورد استفاده علاقه‌مندان قرار گیرد.

پیشینه علوم انسانی دیجیتال

علوم انسانی تقریباً از سال ۱۹۴۰م در غرب آغاز شد. در آن زمان، کامپیوتر هنوز گستردگی و فراگیری نداشت؛ اما کارهای مهمی در این حوزه انجام شد. یکی از شخصیت‌های کلیدی در این زمینه، خانم ژوزفین مایلز (Josephine Miles) بود که مجموعه‌ای از کارها را در حوزه ادبیات، شعر و واژگان آغاز کرد. او این واژگان را در کارت‌های پانچ (punch cards) ذخیره می‌کرد. این کارت‌ها به او این امکان را می‌دادند که اطلاعات را به طور منظم و قابل دسترسی نگهداری کند. این ابتکار، به تدریج تبدیل به یک بانک اطلاعاتی شد و در واقع، یکی از اولین کارها در ارتباط بین علوم انسانی و فناوری محسوب می‌شود.

همچنین، کشیش ایتالیایی به نام روبرتو بوسا (Roberto Busa) نیز نقش مهمی در این مسیر ایفا کرد. او در سال ۱۹۴۶م شروع به فهرست‌نگاری آثار توماس آکویناس (Thomas Aquinas) کرد. آکویناس، کشیش مسیحی معروفی است که آثار الهیاتی مسیحیت را با آثار ارسطو (Aristotle) تلفیق کرده است. این آثار به دلیل اهمیتی که دارند، راه دستیابی به اطلاعات و مفاهیم عمیق فلسفی را فراهم می‌کردند. روبرتو بوسا شروع به نوشتن فهرستی از آثار آکویناس کرد که در سال ۱۹۷۰م با نام «Biblio- graphia Tomistica» طی ۵۶ جلد منتشر گردید. این فهرست، به تدریج به عنوان یک منبع معتبر در این حوزه شناخته شد.

همچنین، در سال ۱۹۸۹م این فهرست به صورت یک نرم‌افزار و یک سی‌دی منتشر شد و در سال ۲۰۰۵م نیز به شکل بانک اطلاعاتی برخط در دسترس قرار گرفت. این کارها عمدتاً در کشورهای اروپایی انجام می‌شد و نشان‌دهنده تلاش‌های اولیه در ارتباط بین علوم انسانی و فناوری بود.

با گذشت زمان و در دهه‌های بعدی، کارهای بیشتری در این زمینه انجام شد و تقریباً از اوایل قرن بیست و یکم، حوزه نظریه‌پردازی نیز شکل گرفت. مراکز پژوهشی متعددی با عنوان «علوم انسانی دیجیتال» (Digital Humanities) تأسیس شدند؛ به عنوان مثال، در آمریکا، دانشگاه هاروارد چند پروژه مهم را آغاز کرد که شامل: بازسازی دیجیتال متون تاریخی، تحلیل داده‌های فرهنگی با هوش مصنوعی و پروژه‌های میراث فرهنگی دیجیتال بود. این پروژه‌ها، نه تنها به حفظ و نگهداری متون تاریخی کمک کردند، بلکه به تحلیل عمیق‌تری از فرهنگ و تاریخ بشری نیز منجر شدند. در دانشگاه آکسفورد نیز پژوهش‌هایی در زمینه: زبان‌شناسی محاسباتی، بازسازی متون کهن و تحلیل شبکه‌های اجتماعی تاریخی انجام شد که به درک بهتر روابط اجتماعی و فرهنگی در

در سال ۲۰۰۵م، اتحادیه جهانی با عنوان «اتحاد سازمان‌های علوم انسانی دیجیتال» (ADHO) شکل گرفت که شامل بیش از ۱۵ انجمن و اتحادیه مهم جهانی از کشورهای مختلف است. این اتحادیه، سالانه کنفرانس‌های گسترده جهانی برگزار می‌کند و هر سال یا هر سه سال یک بار، جوایز مختلفی را به افراد و پروژه‌های برجسته در حوزه علوم انسانی دیجیتال اهدا می‌کند

تاریخ کمک کرد.

علاوه بر این، کالج‌های تخصصی هم در این زمینه شکل گرفتند. در آمریکا، حداقل سه تا چهار کالج وجود دارد که به طور خاص، به علوم انسانی دیجیتال می‌پردازند؛ مانند کالج علوم انسانی دیجیتال (MIT) و مدرسه علوم انسانی پیشرفته استنفورد (Stan-ford University)، کالج فناوری و علوم انسانی دانشگاه هاروارد و مدرسه مطالعات بین‌رشته‌ای برکلی. این مؤسسات، به دنبال پژوهش و تدریس در زمینه‌های مختلف علوم انسانی دیجیتال هستند و می‌کوشند تا دانشجویان را با فناوری‌های نوین آشنا کنند.

در سطح جهانی نیز رشته‌های متعددی در دانشگاه‌های معتبر شکل گرفته است و در اکثر دانشگاه‌ها در سطوح کارشناسی ارشد و دکترا، علوم انسانی دیجیتال تدریس می‌شود. در انگلستان (کالج علوم انسانی دیجیتال آکسفورد، مدرسه مطالعات پیشرفته کالج کینز لندن و کالج میراث فرهنگی دانشگاه منچستر) و همچنین در کانادا (مانند دانشگاه مک‌گیل و دانشگاه مونترال)، آلمان، فرانسه و سایر کشورهای پیشرفته، این رشته‌ها در حال گسترش هستند و به‌ویژه در دانشگاه‌های معتبر، توجه ویژه‌ای به این حوزه معطوف شده است. این دانشگاه‌ها تلاش می‌کنند تا با استفاده از

فناوری‌های نوین، پژوهش‌های عمیق‌تری در زمینه علوم انسانی انجام دهند و به دانشجویان در سطح کارشناسی ارشد و دکترا فرصت‌های بیشتری برای یادگیری و تحقیق بدهند.

از اواخر دهه ۱۹۷۰م، انجمن‌ها و اتحادیه‌های متعددی نیز در این زمینه پدید آمدند؛ به عنوان مثال، انجمن اسلامی علوم دیجیتال آمریکا با عنوان «DHT» در سال ۱۹۷۸م تأسیس شد و از ۲۱ کشور عضویت گرفت و در سال ۲۰۰۷م شروع به انتشار مجله‌ای با عنوان «علوم انسانی دیجیتال» کرد که همچنان ادامه دارد و حدود هجده سال است که به انتشار مقالات علمی و پژوهش‌های جدید در زمینه علوم انسانی دیجیتال می‌پردازد.

در همین راستا، یک مرکز مهم به نام «سنتر نت» (Center Net) نیز تشکیل شد که هدف آن، جمع‌آوری مراکز علوم انسانی دیجیتال و انجام کارهای مشترک است. این مرکز اکنون بیش از ۲۰۰ عضو از ۱۰۰ مرکز جهانی دارد و به‌عنوان یک شبکه جهانی برای همکاری در این حوزه عمل می‌کند. این شبکه، به پژوهشگران و دانشجویان این امکان را می‌دهد که به‌راحتی با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و تجربیات و منابع خود را به اشتراک بگذارند. همچنین، یک فدراسیون با عنوان «فدراسیون کتابخانه‌های دیجیتال» (DLF) در این زمینه شکل گرفته است که به ترویج و توسعه علوم انسانی دیجیتال کمک می‌کند و به دنبال ایجاد زیرساخت‌های لازم برای پژوهش و آموزش در این حوزه است.

در آمریکا، یک سازمان بزرگ تحت عنوان «موقوفه ملی علوم انسانی» (National Endowment for the Humanities) با بودجه‌ای نزدیک به شش و نیم میلیارد دلار فعالیت می‌کند. بخشی از این هزینه‌ها، به علوم انسانی اختصاص دارد و نشان‌دهنده رشد و ارتقاء این حوزه است. این سازمان، به دنبال حمایت از پروژه‌های

تحقیقاتی و توسعه و جهش در زمینه علوم انسانی دیجیتال است و به پژوهشگران و دانشجویان کمک می‌کند تا پروژه‌های خود را به مرحله اجراء برسانند.

فراتر از اینها در سال ۲۰۰۵م، اتحادیه جهانی با عنوان «اتحاد سازمان‌های علوم انسانی دیجیتال» (ADHO) شکل گرفت که شامل بیش از ۱۵ انجمن و اتحادیه مهم جهانی از کشورهای مختلف است. این اتحادیه، سالانه کنفرانس‌های گسترده جهانی برگزار می‌کند و هر سال یا هر سه سال یک بار، جوایز مختلفی را به افراد و پروژه‌های برجسته در حوزه علوم انسانی دیجیتال اهدا می‌کند.

ارزیابی وضعیت علوم انسانی و اسلامی دیجیتال در ایران

در ایران هنوز کارهای جدی در این خصوص انجام نشده و هیچ‌گونه عضویتی هم در اتحادیه‌ها و انجمن‌های جهانی مرتبط با علوم انسانی دیجیتال نداریم. البته علوم اسلامی دیجیتال هم در دنیا شکل گرفته است؛ منتها به عنوان یک نگرش دینی و عقیدتی، بلکه با نگاه تاریخی به این دست علوم توجه دارند و آن را یکی از شعبه‌های علوم انسانی دیجیتال می‌دانند. غربی‌ها ده سالی هست که در علوم اسلامی دیجیتال هم ورود پیدا کرده‌اند و کارهای خوبی را انجام داده‌اند. در کشورهای عربی نیز مراکز تحقیقاتی مشابه وجود دارد؛ اما در ایران، نسبت به دیگر کشورها هنوز عقب هستیم.

آنچه گفتیم، در حوزه نظریه‌پردازی بود؛ اما در حوزه عملیاتی، کارهای خوبی در ایران و کشورهای عربی شکل گرفته و در حال انجام است؛ به‌عنوان نمونه، باید عرض کنم در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)، کارهایی مشابه کارهای روبرتو بوسا انجام شده که از جمله می‌توانم به تولید فهرست جامع

در ایران هنوز کارهای جدی در این خصوص انجام نشده و هیچ‌گونه عضویتی هم در اتحادیه‌ها و انجمن‌های جهانی مرتبط با علوم انسانی دیجیتال نداریم. البته علوم اسلامی دیجیتال هم در دنیا شکل گرفته است؛ منتها به عنوان یک نگرش دینی و عقیدتی، بلکه با نگاه تاریخی به این دست علوم توجه دارند و آن را یکی از شعبه‌های علوم انسانی دیجیتال می‌دانند

دیجیتالی از آثار صدر المتألهین، یعنی نرم‌افزار «معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی آثار ملاصدرا» اشاره کنم. مرکز نور این دست کارها را روی متون و منابع معتبر: قرآنی، حدیثی، اصولی، فقهی و تاریخی نیز انجام داده. این کارها می‌تواند به‌عنوان یک نقطه شروع برای توسعه علوم انسانی دیجیتال در ایران مورد استفاده قرار گیرد.

اما آنچه مهم است، این است که ما این تولیدات دیجیتال و کارهای عملیاتی را تبدیل به دانش منسجم و متقن کنیم و به عرصه نظریه‌پردازی

را مبتنی بر دانش نظری و اصول و قوانین مدون پیش ببریم. به نظر بنده، برگزاری همایش‌ها، نشست‌ها و کارگاه‌های آموزشی می‌تواند به فرهنگ‌سازی مطلوب و افزایش آگاهی و دانش در این حوزه کمک کند.

همچنین، راه‌اندازی نشریات علمی و تخصصی در زمینه علوم انسانی و اسلامی دیجیتال می‌تواند به ترویج و تحوّل این دانش و افزایش تبادل نظر میان پژوهشگران یاری رساند.

به‌علاوه، استفاده از فناوری‌های نوین در آموزش، تدریس و پژوهش می‌تواند به بهبود و تحوّل در کیفیت آموزش و پژوهش در این حوزه منجر شود. البته باید توجه مسئولان و دست‌اندرکاران نظام آموزشی و پژوهشی کشور را به اهمیت علوم انسانی و اسلامی دیجیتال و نظریه‌پردازی در این باره معطوف کنیم تا بتوانند تصمیمات بهتری اتخاذ کنند.

هم ورود پیدا کنیم و عالمان و صاحب‌نظران علوم اسلامی دیجیتال تربیت نماییم تا بتوانیم توسعه و رشد خوبی را تجربه کنیم و افق‌های جدیدی را فراسوی جهان پدید آوریم. برای این منظور، لازم است که رشته علوم انسانی دیجیتال یا علوم اسلامی دیجیتال هم در دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی کشور به طور رسمی شکل بگیرد و به طور جدی دنبال شود.

همان طور که اشاره کردم، علوم انسانی دیجیتال، نیاز به نظریه‌پردازی و توسعه دارد. اگرچه کارهای خوبی در کشور ما انجام شده، اما هنوز در زمینه نظریه‌پردازی و تبدیل این کارها به دانش منسجم و کاربردی عقب‌مانده‌ایم؛ چنانچه همین امروز در این مسیر فعالانه حرکت نماییم، بیش از یک دهه در حوزه علوم اسلامی باید تلاش نماییم و در زمینه نظریه‌پردازی علوم انسانی دیجیتال نیز افزون بر سه دهه عقب هستیم.

ضرورت تأسیس پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دیجیتال نور

با توجه به گسترش فناوری هوش مصنوعی در حوزه علوم اسلامی و انسانی و کاربرد و استفاده آن در عرصه‌های مختلف، از قبیل پژوهش‌های انسانی و اسلامی، حوزه جدید مطالعاتی شکل گرفته است که اهتمام به این دانش نوین، ضروری و لازم می‌نمود؛ توسعه فناوری می‌تواند افق‌های تازه‌ای از علم را برای ما آشکار کند که قبل از این، اطلاعی از آنها نداشتیم؛ برای مثال، دیگر امروزه نمی‌توان برای شناخت علم نجوم، به ابزارهایی که در

راهکارهای توسعه علوم انسانی و اسلامی دیجیتال در کشور

برای پیشرفت در حوزه علوم انسانی و اسلامی دیجیتال، نیاز به آموزش و فرهنگ‌سازی داریم تا بتوانیم به سمت توسعه و بهبود حرکت کنیم؛ یعنی باید این ضعف و کاستی را نشان بدهیم. این موضوع نیازمند همکاری میان دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی و نهادهای دولتی است تا بتوانیم از تجربیات جهانی بهره‌برداری کنیم و به یک جامعه علمی پویا و فعال در حوزه علوم انسانی دیجیتال تبدیل شویم و در واقع، ماشین پرسرعت هوش مصنوعی

در حوزه عملیاتی، کارهای خوبی در ایران و کشورهای عربی شکل گرفته و در حال انجام است؛ به عنوان نمونه، باید عرض کنم در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)، کارهایی مشابه کارهای روبرو تو بوسا انجام شده که از جمله می توانم به تولید فهرست جامع دیجیتالی از آثار صدر المتألهین، یعنی نرم افزار «معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی آثار ملاصدرا» اشاره کنم. مرکز نور این دست کارها را روی متون و منابع معتبر: قرآنی، حدیثی، اصولی، فقهی و تاریخی نیز انجام داده. این کارها می تواند به عنوان یک نقطه شروع برای توسعه علوم انسانی دیجیتال در ایران مورد استفاده قرار گیرد

دارد، شگفت آور است؛ اما چون طب سنتی، ابزارها و فناوری های روز را به خدمت نگرفت، اکنون این گونه مظلوم واقع شده و توسعه نیافته است؛ در مقابل، طب نوین چون ابزارها و فناوری های روز را به خدمت گرفت، تا این حد توسعه پیدا کرده و طب سنتی را به حاشیه رانده است.

این مقوله نجوم یا طب، از باب مثال بود که عرض کردم. بنابراین، در بحث ما، یعنی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال هم همین طور است. امروزه ضرورت ایجاب می کند که به این دانش میان رشته ای توجه کنیم؛ چون دنیا به سرعت در این حوزه مشغول به فعالیت و کار جدی است. به همین جهت، بایسته است که همه مراکز و مؤسسات بزرگ علمی و دانشگاهی جهان اسلام، به این حوزه توجه علمی و عملی نشان دهند. به هر حال، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور این ضرورت را به خوبی تشخیص داد و در این قضیه، پیش قدم شد و اقدام به تأسیس پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دیجیتال نمود.

در مراکز و دانشگاه های بزرگ جهان، دوره های مختلفی برای تعلیم و تدریس رشته علوم اسلامی و انسانی دیجیتال راه اندازی شده و در این راستا، سه سطح: مقدماتی، متوسطه و پیشرفته یا تکمیلی را به علاقه مندان آموزش می دهند.

از دانشمندی که به صورت گسترده در این زمینه فعالیت می کنند، می توان به دکتر اریک اتول (Erik Atwell) اشاره نمود که کتابها، مقالات و پروژه های پژوهشی متعددی را در حوزه تفسیر

کتاب های خواجه نصیرالدین طوسی یا بخش هیئت شفای بوعلی سینا آمده، بسنده کرد. در گذشته، ابزارهای کشف و رصد ستارگان، محدود بود؛ اما امروزه این ابزارها خیلی توسعه و تنوع یافته است و نمی شود فقط به محاسبات کاغذی یا چشمی تکیه کرد. با آمدن تلسکوپ های پیشرفته و ماهواره ای، دانش نجوم تعریف جدیدی پیدا کرده است، مسائلش متفاوت شده و سؤال های بسیاری رخ داده که قبلاً اینها اصلاً وجود نداشت و اگر به ذهن کسی هم خطور می کرد، جرئت طرح آنها را نداشت و به جوابی هم نمی رسید.

همچنین، در حوزه طب، اطباء قدیم، با گرفتن نبض بیمار و بر اساس کیفیت زدن نبض، نوع بیماری را تشخیص می دادند و صرفاً با ویزیت بالینی مبتنی بر علائم ظاهری، نوع بیماری را تشخیص می دادند؛ اما امروزه ابزاری وجود دارد به نام «سی تی اسکن» که تمام محتویات شکم انسان را نشان می دهد و پزشک را در تشخیص بیماری کمک می کند؛ یعنی ابزارهای نوین به خدمت علم طب آمده اند و کار را سرعت بخشیده و آسان نموده اند؛ در حالی که طب سنتی به دلیل فاصله ای که از ابزارهای نوین گرفت، کم کم به حاشیه رانده شد و الآن طب مدرن میدان داری می کند. اگر ما هم از ابزارها و فناوری های جدید فاصله بگیریم، همان بلایی که سر طب سنتی ما آمد، علوم اسلامی و انسانی نیز به همان مصیبت و چالش دچار خواهد شد. بدیهی است که طب سنتی ما، یک طب قوی با سابقه بسیار درخشان، بسیار گسترش یافته بود و برای هر دردی، مجموعه ای از داروها را معرفی می کرد؛ فهرست داروهایی که در مفردات دارویی مطرح است و یا آنچه در قرابادین وجود

و قرآن پژوهی دیجیتال انجام داده است. همچنین، آقای الیاس مهنا که دانشمند لبنانی است و در آمریکا زندگی می‌کند. وی نیز در این حوزه کارهای قابل توجهی انجام داده است. خانم سارا بوون ساوانت (Sarah Bowen Savant)، رئیس بخش مطالعات اسلامی دیجیتال مرکز مطالعات اسماعیلی لندن است که در این عرصه، فعال است. همین طور، دهها شخصیت برجسته از بزرگان و دانشمندان در زمینه علوم اسلامی و انسانی دیجیتال در جهان وجود دارند که آثار خوبی را ارائه کرده‌اند و در زمینه کاری خودشان، متخصص و مشهور هستند.

بنابراین، در جهان اسلام و به خصوص در کشور ما نیز لازم است، چنین مراکزی راه‌اندازی شود و این دست کارها کلید بخورد تا دانشمندان متخصص در حوزه علوم اسلامی و انسانی دیجیتال تربیت شوند؛ دانشمندی که مقلد و دنباله‌رو غربی‌ها نباشند و در این زمینه، خودشان صاحب اندیشه و ایده باشند تا بتوانیم ان شاء الله فاصله‌مان را در این مباحث با غرب کم کنیم و حتی در فضای علوم دیجیتال، پیشرو و پیشگام باشیم و البته چنین آرمانی، نیازمند کار مستمر چندین ساله است.

آنچه گفتیم، ضرورت تأسیس پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دیجیتال را روشن ساخت. باید عرض کنم که پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی با اخذ مجوز از شورای عالی حوزه‌های علمیه قم در سال ۱۴۰۳ش تأسیس شد و ما امیدواریم به مرور زمان، این پژوهشکده به یک پژوهشگاه بزرگ تبدیل شود که در ذیل خود پژوهشکده‌های متعددی را داشته باشد.

این نکته را هم باید گوشزد کنم، تحقیقاتی که در پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دنبال می‌شود، از نوع پژوهش‌های میان‌رشته‌ای است و صرفاً یک محقق حدیث‌پژوه یا عالم در دانش حدیث نمی‌تواند در این حوزه کار کند؛ چنان‌که صرفاً یک مهندس هوش مصنوعی هم قادر نخواهد بود در این وادی به شکل موفق عمل نماید؛ بلکه ما نیازمند یک پژوهش میان‌رشته‌ای هستیم تا با استفاده از هوش مصنوعی و فناوری‌های نوین، در علوم اسلامی و انسانی پژوهش کرده و به نتایج جدید و یافته‌های نوین دست یابیم.

هدف از برگزاری همایش در گستره ملی

فناوری‌های جدید گسترش بسیاری داشته، در واقع، فرصت و ظرفیت تازه‌ای برای یکسری پژوهش‌ها شکل گرفته است که پیش از این، فراهم نبود. امروزه فناوری‌های گسترده‌ای تولید شده

علوم انسانی دیجیتال، نیاز به

نظریه‌پردازی و توسعه دارد.

اگرچه کارهای خوبی در کشور

ما انجام شده، اما هنوز در زمینه

نظریه‌پردازی و تبدیل این کارها

به دانش منسجم و کاربردی

عقب‌مانده‌ایم؛ چنانچه همین امروز

در این مسیر فعالانه حرکت نماییم،

بیش از یک دهه در حوزه علوم

اسلامی باید تلاش نماییم و در

زمینه نظریه‌پردازی علوم انسانی

دیجیتال نیز افزون بر سه دهه

عقب هستیم

که در خدمت علوم اسلامی و انسانی قرار گرفته است. در این زمینه، غربی‌ها بیش از پنجاه سال است که در حوزه علوم انسانی، شاخه‌ای را تحت عنوان «علوم انسانی دیجیتال» ایجاد کرده‌اند. در حوزه علوم اسلامی هم بیشتر از ۱۰ سال است که کار را شروع کرده‌اند. در همین راستا، ما کمتر دانشگاهی را در غرب سراغ داریم که رشته مطالعات اسلامی داشته باشد، ولی مرکزی به نام مرکز علوم اسلامی دیجیتال نداشته باشد؛ دانشگاه‌های بزرگی مثل: دانشگاه هاروارد، دانشگاه میشیگان، دانشگاه براون آمریکا و مرکز مطالعات اسماعیلی لندن. همه اینها یک مرکز دارند به نام مرکز مطالعات اسلامی دیجیتال یا مرکز علوم اسلامی دیجیتال.

متأسفانه، این حرکت در کشور ما، شتاب چندانی ندارد و هنوز خیلی جدی و هدفمند به آن پرداخته نشده است. تصور ما این است که اگر نتوانیم یک تحوّل و حرکت جدی را در این حوزه شکل بدهیم، باید شاهد روزی باشیم که غربی‌ها محصولات و نتایجی را - با نگاه خاصی که در زمینه مطالعات اسلامی دارند - ارائه می‌دهند و جامعه علمی و اسلامی ما، درگیر اینها خواهد شد و مشغول اظهارنظر درباره آنها می‌شود و در عمل، با این مراکز

فاصله زیادی خواهیم داشت و مجبوریم پیرو و دنباله‌رو آنها در این عرصه باشیم.

بنابراین، لازم است در کشور یک حرکت جدی در حوزه مطالعات علوم اسلامی دیجیتال شکل بگیرد و هدف اصلی برگزاری این همایش، ایجاد انگیزه برای چنین حرکتی در کشور و جهان اسلام است.

بنابراین، برگزاری این همایش، اختصاصی به حوزه علمیه نداشته و ندارد. در کشور خودمان دانشگاه‌های متعددی داریم که در آنها علوم انسانی و علوم اسلامی تدریس می‌شود و ده‌ها پژوهشگاه در کشور وجود دارد که در این حوزه‌ها فعالیت می‌کنند. چنان‌که عرض شد، آینده این علوم، مبتنی بر علوم اسلامی و انسانی دیجیتال خواهد بود. بیش از ۱۴۰۰ سال است که درباره علوم اسلامی بحث و گفت‌وگو شده و الآن این مباحث، در عرصه‌های مختلفی به اوج خود رسیده است. اگر این علوم بخواهند آینده روشن و رو به کمالی داشته باشند، مسیر آنها صرفاً از طریق علوم اسلامی و انسانی دیجیتال خواهد بود.

بنابراین، این همایش، یک کار ملی است و از عهده یک نهاد و مجموعه و سازمان خاص بر نمی‌آید و در یک محدوده جغرافیایی

برای پیشرفت در حوزه علوم انسانی و اسلامی دیجیتال، نیاز به آموزش و فرهنگ‌سازی داریم تا بتوانیم به سمت توسعه و بهبود حرکت کنیم؛ یعنی باید این ضعف و کاستی را نشان بدهیم. این موضوع نیازمند همکاری میان دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی و نهادهای دولتی است تا بتوانیم از تجربیات جهانی بهره‌برداری کنیم و به یک جامعه علمی پویا و فعال در حوزه علوم انسانی دیجیتال تبدیل شویم

هم نمی‌گنجد. از این‌رو، به‌صورت عام مطرح و برگزار شد. به همین دلیل، این همایش، نه فقط جنبه ملی دارد، بلکه بایسته است در عرصه بین‌المللی، به‌خصوص در گستره جهان اسلام نیز چنین همایش‌هایی برگزار شود. ما چنین حرکتی را علاوه بر ایران، در دیگر کشورهای اسلامی نیز به‌صورت جدی نمی‌بینیم. پس، این همایش اختصاصی به کشور ایران ندارد.

همان‌طور که عرض کردم، اصولاً این دست مطالعات، در دانشگاه‌های غربی دنبال می‌شود و جهان اسلام هنوز به شکل جدی و اساسی درگیر چنین فضایی نشده‌اند و اگر احیاناً از اتباع کشورهای اسلامی در این حوزه فعالیت می‌کنند، در چهارچوبی است که دانشگاه‌های غربی تعریف کرده و محدود به پروژه‌های علمی آن دانشگاه هستند. در نتیجه، ضروری می‌نمود که در این راستا، یک کار ملی و فراملی در جهان اسلام شکل بگیرد و دنبال بشود.

مشارکت فعال مؤسسات و نهادهای علمی در همایش

با مکاتبه‌ای که با دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز بزرگ علمی و پژوهشی کشور داشتیم، خوشبختانه با استقبال خوبی مواجه شدیم و بیش از پنجاه دانشگاه، مرکز، مؤسسه و نهاد علمی در این همایش ملی شرکت کردند. حوزه علمیه قم به ریاست حضرت آیت‌الله اعرافی، دانشگاه تهران، دانشگاه آزاد اسلامی به ریاست جناب آقای دکتر تهرانچی، دانشگاه امیرکبیر، دانشگاه علم و صنعت، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه خوارزمی، دانشگاه تربیت مدرس و دانشگاه‌های دیگری که در تهران هستند، عموماً استقبال خوبی کردند و با ما همکاری داشتند.

علاوه بر این، دانشگاه‌های سراسری در مراکز استان‌ها نیز همکاری خودشان را برای برگزاری این همایش اعلام کردند؛ مثل: دانشگاه اصفهان، دانشگاه تبریز، دانشگاه شیراز، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه کردستان، دانشگاه گیلان و دیگر دانشگاه‌ها. مراکز پژوهشی بزرگی هم که در کشور فعالیت دارند، در برگزاری این همایش مشارکت کردند؛ مانند: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و دیگر مجموعه‌های علمی کشور.

در خصوص سطح مشارکت باید عرض کنم که وقتی ما از این دانشگاه‌ها و مراکز و مؤسسات علمی و پژوهشی درخواست همکاری کردیم، برخی از این مراکز وارد تعامل شدند و پیش‌نهی‌هایی

را در مجموعه خودشان در راستای این همایش برگزار نمودند و مجموعه مقالاتی را فراهم و برای ما ارسال کردند. همچنین، به ما در ارزیابی مقالات همایش کمک رساندند و در اجرای همایش هم مشارکت خوبی داشتند.

در این راستا، دوازده پیش‌نشست همایش نیز برگزار شد؛ اولین آنها در شهر مقدس مشهد با مشارکت مؤسسه پژوهشی دانشوران برگزار گردید و دومین پیش‌همایش، در دانشگاه علامه طباطبایی اجراء شد و سومین پیش‌همایش هم در دانشگاه تهران برگزار شد و چهارمین آنها هم با مشارکت دانشگاه فردوسی مشهد برگزار گردید و همین‌طور، سایر پیش‌نشست‌های همایش، در دانشگاه‌ها و مراکز علمی مختلف تشکیل شد.

همچنین، در مجموع، ۲۵۰ مقاله ارزشمند به دبیرخانه همایش ارسال شد که از این تعداد، ۹۰ عنوان آن پذیرفته شد. چکیده مجموعه مقالات نیز به شکل مکتوب انتشار یافته است.

کمک کند، در حد سرعت بخشیدن به جست‌وجو و یافتن مطالب مورد نظر و سرعت در دسترسی به منابع بود و در واقع، محقق را از مراجعه به کتابخانه‌ها بی‌نیاز می‌کرد و خیلی کاربردی و آسان، منابع را در دسترس مخاطب قرار می‌داد؛ اما امروزه فناوری‌های جدید گسترش یافته و فضاهای وسیعی فراسوی پژوهشگران باز شده است؛ مثل: بحث‌های هوش مصنوعی، یادگیری ماشینی و بحث پردازش‌های زبان طبیعی.

بحمدالله، این فناوری‌ها توسعه و رشد پیدا کرده و با دانش‌های اسلامی و انسانی همراه شده است و ما آثار این را کم‌وبیش در نرم‌افزارها و پژوهش‌های دیجیتال مرکز نور شاهد هستیم و مرکز نور، در واقع، پیشگام و پیشران در این عرصه است. بنابراین، از مرکزی این‌چنینی انتظار می‌رود که در برگزاری این دست همایش‌ها و کمک به توسعه علوم اسلامی و انسانی دیجیتال، پیش‌قدم باشد و به‌طور عام در حوزه علوم انسانی، و به‌طور خاص

در حوزه علوم اسلامی، عهده‌دار پیگیری و سروسامان دادن به این کار سترگ باشد.

دعوت از مهندسان و صاحب‌نظران حوزه هوش مصنوعی

در کنار این همایش، نمایشگاهی هم برگزار شد که به ارائه و معرفی دستاوردها، محصولات و پژوهش‌های اسلامی و انسانی دیجیتال که مبتنی بر هوش مصنوعی است، اختصاص داشت. این نمایشگاه، فضای خیلی خوبی را فراهم ساخت که خروجی‌های مربوط به این حوزه، در معرض نمایش و اطلاع همگان قرار گیرد و به نظر بنده، فرصت بسیار مفید و ارزنده‌ای است تا مراکزی که

نقش مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در برگزاری همایش

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، یک نهاد پیشرو در حوزه پژوهش‌های فناوریانه است. این مرکز اولین مجموعه‌ای بود که در کشور با عنوان «مرکز تحقیقات کامپیوتری» کار را آغاز کرد؛ یعنی نه مرکزی صرفاً تحقیقاتی و پژوهشی بود و نه مرکزی صرفاً کامپیوتری و فناوریانه. در واقع، این عنوان، خود معادل تحقیقات دیجیتال است.

البته آن روزی که مرکز تحت عنوان تحقیقات کامپیوتری آغاز به کار کرد، ابزارهای فناوریانه خیلی بسیط بود و در آن زمان، حیطة‌ای که کامپیوتر می‌توانست به پژوهش‌های علمی و اسلامی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، یک نهاد پیشرو در حوزه پژوهش‌های فناوریانه است. این مرکز اولین مجموعه‌ای بود که در کشور با عنوان «مرکز تحقیقات کامپیوتری» کار را آغاز کرد؛ یعنی نه مرکزی صرفاً تحقیقاتی و پژوهشی بود و نه مرکزی صرفاً کامپیوتری و فناوریانه. در واقع، این عنوان، خود معادل تحقیقات دیجیتال است

مختلف و متفاوت از علوم سابق است و هم شیوه تحقیق در آن متفاوت شده است. بدیهی است، وقتی این مباحث مختلف باشد، باید طبیعتاً علم جدیدی به شمار برود. اگرچه در ظاهر مثلاً بین علم تفسیر دیجیتال و علم تفسیر سنتی یا علم حدیث دیجیتال و علم حدیث سنتی، اشتراک لفظی وجود دارد، اما موضوعات و مسائل آنها متفاوت و مختلف‌اند.

محور دیگر همایش، آثار، نتایج و فواید نظری و عملی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال بود؛ برای مثال، وقتی این فناوری به خدمت علم تفسیر می‌آید، چه آثار و نتایجی به دست می‌آید که سابقاً نمی‌توانستیم به چنین نتایج و فوایدی برسیم. همچنین، وقتی این فناوری در خدمت علم حدیث قرار می‌گیرد، چه پیامدها و نتایجی از آن استخراج می‌شود که پیش از آن، چنین آثار و فوایدی دست‌نیافتنی بود.

محور سوم در این همایش، هوش مصنوعی و علوم اسلامی و انسانی دیجیتال است. ما این بخش را مستقلاً لحاظ کرده‌ایم؛ چون هوش مصنوعی، طیف گسترده‌ای از این فعالیت‌ها را پوشش می‌دهد. با کمک و راهنمایی جناب آقای دکتر مینایی که خود عضو هیأت علمی این همایش بودند، از همه اساتید و صاحب‌نظران حوزه‌های مرتبط با محورهای همایش دعوت شد و با آنها مکاتباتی داشتیم تا اگر در این حوزه دستاورد و محصولی داشته‌اند، آن را معرفی کنند و یا به‌صورت مقاله علمی، مطالب خودشان را ارائه کنند. ■

در این زمینه فعالیت دارند، خودشان را معرفی کنند و به ارائه و توضیح دستاوردهای خویش بپردازند.

افزون بر این، همان‌طور که عرض کردم، این حوزه مطالعاتی، یک حوزه میان‌رشته‌ای است و قطعاً از مهندسان، متخصصان و صاحب‌نظران هوش مصنوعی و کسانی که علاوه بر دانش فنی، دغدغه مباحث اسلامی هم دارند، دعوت شد تا به ارائه دیدگاه‌ها و یافته‌های خود مبادرت ورزند و به بسط و تعمیق این دست موضوعات کمک کنند.

محورها و موضوعات اصلی همایش

به‌طور کلی، این همایش در چهار محور و موضوع اصلی و تخصصی، مشتمل بر ۲۸ زیرمحور، تنظیم شد:

۱. مبانی نظری علوم اسلامی و انسانی دیجیتال؛
  ۲. آثار، نتایج و فواید نظری و عملی علوم اسلامی و انسانی دیجیتال؛
  ۳. هوش مصنوعی و علوم اسلامی و انسانی دیجیتال؛
  ۴. پژوهش‌های مروری در حوزه علوم اسلامی و انسانی دیجیتال.
- در بخش مربوط به مبانی نظری علوم اسلامی و انسانی دیجیتال، به تعریف و چستی این علم پرداخته شد؛ اینکه آیا این مباحث، یک علم جدید است یا همان علوم سابق است و در آن، ابزار پژوهش عوض شده است. الآن در دنیای امروز می‌گویند که اصلاً مسائل و اهداف، عوض شده است. درست است که این دانش در حوزه تفسیر، فقه و حدیث کار می‌کند، ولی هم مسائل آن مختلف و متنوع است؛ یعنی سؤال‌هایی که می‌خواهد جواب بدهد، گوناگون شده است و هم غایتی که می‌خواهد به آن برسد،